संस्कृत क्र.१.२६

पुराण 3878

~~वेदांत~~

भागवत - दशम - एकादश

२१०/कु. ५३

3873

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

उत्तरे नाम आख्यानो द्वितीयो श्री ज्ञानेस्वर तः महोकेन श्रुतवोऽहं यो देवदत्तो विष्णु
सणे ॥ भजहा निमंन तोपि सर्व व्याधि वंजायः ॥

॥ इति दसमस्कंदप्रारंभ... पत्र २ ॥

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

॥ ॥ ॐ नमो भगवते श्रीवासुदेवाय ॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ उक्तैकत्रिंशताध्यायैर्मुक्तिरेकादशे ततः । जायते येति द्वाभ्यामाद्येन समासतः रू
पतश्च ॥ १ ॥ नारदो वासुदेवाय समासेन ह्यवर्णयत् । भगवानुद्धवायाथ विस्तरेणोपपत्तिभिः ॥ २ ॥ तत्र प्रथमाध्याये यदुवंशध्वंसं दर्शयन् उपदिशति
विरागाय मौशलाख्योपदेशतः ॥ ३ ॥ विजयन्तं परानन्दकृष्णपादरजः स्पृशन् ॥ तां मूर्त्तिं जायते महेन्द्रादिमलं स्पृशः ॥ ४ ॥ प्रहसितः परानन्दकृष्ण
क्रीडानुवर्णिता ॥ तस्मिन्नित्यस्यापारं नन्दपदारविन्दानुवर्ण्यते ॥ ॥ एवं तावद्दशमस्कन्धे भगवता नारायणेन निजविभूतिविभूषितस्यैव यदुवंशस्य यदुवंशाव
तारितसकलसुरांशस्य प्रणतजनसकलदुरितशमनकर्तारं भगवतः श्रीकृष्णस्य तद्विलप्रवृत्तिविडंबनेन तद्भवनास्मरणं परावरप्रभाम
तस्य कारणं क्रीडा निरूपिता ॥ इदानीं भूपरिमितयोगिनां प्रार्थितवरस्य ब्रह्मणस्तेषां नामालमल्लापदेशपूर्वकं क्रीडार्थं तल्लिखतारितानां वाधिकारिकं
लोकसुरांशानां मौशलापदेशेन तदधिकारिपदप्राप्त्यपूर्वकं ब्रह्मसायुज्यं यान्ति निजपदारविन्दानुवर्ण्यते ॥ तत्र कुरुक्षेत्रयात्रायामविरक्तस्य वसुदे
वस्य कर्मणा कर्मनिर्हारः कर्म यथा स्यात्तदुक्तमिति एवं पृष्टवतो नारदादेर्मतेः कर्मयोगो निरूपितः । कर्मणा कर्मनिर्हार एष साधु निरूपि
तः । यच्छ्रद्धया सदिति न श्रद्धेनेज्येत भक्तिरूपं इत्यादिना ॥ ततस्त्वविशुद्धसत्त्वस्य श्रीकृष्णरतिपरमेश्वरत्वेन ज्ञातवतस्तत्स्वरूपानयनाय श्रीकृष्णेनाम १
तत्त्वमुपदिष्टं वचनं समवेतार्थं तातेतदुपमन्त्रहेयमत्र पुत्रानुसमुद्दिश्य तत्त्वयाम उदाहृतः । इत्यादिना ॥ तद्गुविषयमेवातिविषयेन तिरोहितमा
भीताहं देवेदानीं नारदमुखेन प्रथमं निरूप्यते ॥ तत्र प्रथमाध्याये वैराग्योत्पादनाय यदुकुलस्य ब्रह्मशापदेशनात्युक्तविषयस्थानामप्यनि

(२A)

लताप्रतिपाद्यते।ततःवसुदेवनिमिजायंतोयसंवादेनसपरिकरपरमतत्वनिरूपणं।ततःप्रश्नोत्तरभगवदुद्धवसंवादप्रस्तावः।ततश्चप्रयोविंशत्या उद्धव
प्रतिभगवतातत्वनिरूपणं।ततोद्वाभ्यांमोशलक्रीडेत्येवंएकत्रिंशाध्यायैःएकादशस्कंधस्यप्रवृत्तिः।तस्यचयथामतिव्याख्यानमारभ्यते।तत्रप्रथमो
शलप्रस्तावार्थमूर्ध्वस्कंधार्थमनुपदातिकृत्वेतिश्लोकद्वयेन।।श्रीशुकउवाच।।कृत्वादैत्यवधंकृष्णःसरामोयदुभिर्वृतः।भुवोवतारयद्भारंजविष्ठं
जनयन्कलिं।।१।।अवतारयदित्यडागमोद्रष्टव्यः।जविष्ठंवेगवत्तरं।अतिशीघ्रंहिंसापर्यवसायीनमित्यर्थः।कलिंकलहंएतद्विवृणोति।।येकोपि
ताःसुबहुशोक्षुभिताःसपत्नैःद्यूतहेलनकचग्रहणादिभिस्तान्कृत्वानिमित्तेतरतःसमेतान्कृत्वानृपान्निरहरद्भूमिलिप्तिप्रारभ्य।श्लोकार्थप्रप
न्नेर्दुर्योधनादिभिःकोपिताःकोपंकारिताःसुबहुशोयेषांभवतितथाबहुवारमित्यर्थः।महदेवादद्यूतहेलनकचग्रहणादिभिरिति।द्यूतेकपटहेलन
मवज्ञाकचग्रहणंदुःशासनेनद्रौपद्याःकेशाकर्षणंपत्नीत्रादिग्रहणंतेनसमेतान्सदाबद्धानतेःकृत्वायकोपिताप्राग्दुःसुताशुनिमित्तेकृ
त्वाइतरेतरतःउभयोःपक्षयोःसमेतान्नृपान्हत्वाक्षितेर्भारंनिरहरदित्यर्थः।।कोपितायस्यकोपिता।।इतरेतरतःस्वयमेवहतवान्
पंचदैत्यांश्चवध्यमानास्थिताःतान्परस्परंभिन्निंविधायभूभारमपाहृतवान्।।२।।अपिच।।ततोराजाहतनाथदुर्नितिनिरस्यदुष्टसेनाद्धिरविंतयदप्रमे
यतमस्यवतारभूतोपूर्गतंवत्सारंयथादृवंकुलानदैवविचारप्राप्तो।।३।।अन्यप्रद्युम्नांश्चभूताःराजहृतताःसजाःसेनाःराजानसभाद्युतताश्चेतिवा
क्यात्कुर्भिःयुद्धैःपरिरक्षितैर्यदुभिर्विवादादिच्छलेननिरस्यहत्वाबाहुभिरिनिवयनंवन्तुर्भुजत्वात्रिप्राप्ययेण।।नवेवकस्यविकीर्षितमितिज्ञात्वाकथंतस्येया

ये४ परस्परैनिमित्रैंकृत्वेत्यन्वयः।येत्रप्रकटदैत्याःप्रतनादयःतान्

(3)

वि

दद्यानहं हृष्यंतितत्राह अप्रमेया। प्रमातुमशक्यः। चिंतामाहमन्ये इतिनन्विति तर्को अवनेर्भूमेर्गोरीयद्यपिलोकप्रतीत्यागतास्तथाप्यहमगातमे
वमन्ये। यद्वा स्मात् अविपश्चंमोदु मशक्यं यस्यां। दवं कुलमित्यमनेन वक्ष्यवंशत्वास्वयेदनननमभु वितमितिवृचितं। तर्हितदप्यन्येघात्यतांतत्राह॥ ॥ने
वान्यतः परितेवास्यभवेत्कथं वितमस्यभस्यविजवाचक्रनस्यानितां आसकलियदुकुलस्याधिष्ठायवेणुः अस्यवाङ्मिवशांतिमुपेमिधाम॥५॥
अन्यूतदेवादिभ्योयादवकुलस्यपूरिभवः तिरस्कारोनभवेत्। कृतःमलत्व परित्यमात्मंश्रयतेइतिमत्वं अयं तस्याः किंच निस्यांविजवाचक्रनस्यविप्र
वर्गजन्तुरंगादिभिरुद्धवस्यायद्वातर्हीद्धकिमितिसन्दर्भ तत्राह विप्रवाक्यस्यपूर्तिातस्मादेवकरिष्यामीत्याह। अंतःकलिमिति। शांतिंउपशमंमुपे
मिर्त्रमानस्तामी। प्रवर्तमानवद्धाउपेष्यामि। तदनंतरंधामवैवैकुंठाख्यं उपेष्यामीत्यर्थः॥ ॥एवंव्यवसितोराजन्सत्यसंकल्पईश्वरः। शापव्याजेनविप्राणां
संजह्रेस्वकुलंविभुः॥५॥ व्यवसितः कृतनिश्चयः संजह्रेउपसंहृतवान् इदंमनसाउपसंहारप्रयोजनं सर्वसंपाद्य च लोकं उ गामेत्याह। स्वमूर्त्येति श्लोकद्व
येन॥ ॥स्वमूर्त्यालोकलावण्यनिर्मुक्त्यालोचनंनृणां। गीर्भिस्ताः स्मरतांचित्तं पदैस्तानीक्षतांक्रियाः॥६॥ लोकानांलावण्यस्यनिर्मुक्तिर्यतःतत्तं
पदे लालावण्ये तो भवंतीत्यर्थः। तयास्वमूर्त्यानृणांलोचनमाक्षिप्य आकृष्यतत्तेनस्यावलोकनार्थहेतोवनस्याप्रवृत्तेः। तथा च गीर्भिश्चगिरः स्मर
तांचित्तंवाक्षिप्य तथापदेश्चतत्रं। कितैः तानिपदानीक्षतांनिक्षणमाणानां। अन्यतोगमनादिकांक्रियां आक्षिप्यतदानींतनानांसर्वेषांचक्षुरादिवृत्ती
यकनिष्ठाः कृत्वेत्यर्थः॥ ॥आच्छिद्यकीर्तिंसुश्लोकांवितत्यह्यंजसानुकौ। तमोनयातरिष्यंतीत्यगात्स्वंपदमीश्वरः॥७॥ किंचउपरिकजनिश्यमाणां

वे२

लावण्यस्यनिर्मुक्तिस्या लोचनं यया या मपेक्ष्य लोकेषु लोचनं
लीत्यर्थः। यद्वा लोकेभ्यः ४।

नांसंसारतारणायकोटिथिव्यंशोऽननाः श्लोकाः कवीनांव्ययस्यांलांसुश्लोकांघकीर्त्तिविंततत्वविख्यार्यो अनयाकीर्त्यास्रंजसाद्युखेनैवन्तुनिश्चितंतमःस्म
रिश्यंतीत्यत्रिप्रत्ययईश्वरः स्वंपदंघस्थानमगादिति॥ ॥राजोवाच॥ ॥ब्रह्मण्यानांवदान्यानां नित्यंवृद्धोपसेविनां॥ विप्रशापः कथमभूद्दृष्णीनांह
स्ववेतसां॥ ७॥ अब्रह्मण्येभ्यः अदातृभ्यो वा असेवकेभ्यो वा विप्रान्स्वरूपं [illegible] कथयस्कन तथत्वात् ब्रह्मण्यानिति। किंवकोपजातपितृस्ववेतसांक
थमभूत्। कथंप्राप्तइत्यर्थ अतः इष्टस्यनिमित्तस्याभावान्निमित्तांतरं पृच्छति॥ ॥यन्निमित्तः सवैशापो यादृशो द्विजसत्तम। कथमेकात्मनांभि
न्नेदएततसर्वंवदस्वमे॥ ८॥ एकात्मनां एकचित्तानांकथंभेदःकलहः ईश्वरेच्छैवात्रनिमित्तमितिपरिहरति॥ ॥शुक उवाच॥ ॥बिभ्रद्वपुः सकल
सुंदरसंनिवेशं कर्माचरन्भुवि सुमंगलमाप्तकामः। आस्थायधामरममाण उदारकीर्त्तिः संहर्तुमैच्छतकुलं स्थितकृत्यशेषः॥ ९॥ सकलानां सुं
दरवस्तूनांसंनिवेशो विन्यासो यस्मिंस्तत् वपुः बिभ्रत्ततः दि किमिति ते … र्ययः … स्नातुं सुमंगलं कर्माचरन्रतिधाम द्वारवत्याख्यं गृहमास्थायरममाणः
रदेरममाणोनाकर्म आहितुमित्यर्थः ननु किमाप्तकामस्य गृहरत्या … तत्राह उदारकीर्त्तिः। … किंक्रयापिकामनयान आप्तकामः तर्हि किमिति निकुलीय
भद्राराबड्डफलप्रदाकीर्त्तिर्यस्यसन्कीर्त्तिविस्तारार्थमित्यर्थः एवंपरमैश्वर्येण वर्त्तमान एव कुले संहर्तुमैच्छत् तत्कस्य हेतोः स्थितकृत्यशेषः स्थित
कृत्यभूभारहरणशेषो यस्यसः ईश्वरेच्छयात्यितं ब्रह्मशापं अनुमाह॥ ॥कर्माणि पुण्यनिवहानि सुमंगलानि गायज्जगत्कलिमलापहराणि
कृत्वाकालात्मनानिवसतायदुदेवगेहे पिंडारकंसमगमन्मुनयोनिसृष्टाः॥ १०॥ कर्मार्थमाहूताः कर्माणि कृत्वा निसृष्टाः श्रीकृष्णेनप्रस्थापिताः

(4)

भा २ भा ३

मुनयः पिंडारकं समगमन्नित्यन्वयः पूर्वेक्रि सुदारका ॥ त्रितिं विद्या एवं कर्मापि विशिनष्टि पुण्यमित्यादि त्रिभिः पदैः कानि वि[?] मेधादिक
र्माणि पुण्यमेव जनयंतीति पुत्रोपलालनादीनि तु तत्कालं सुखमेव कुर्वंति अयश्चित्तादीनि तु पापमेव हरंतीति एतानि तु सर्वाणि स्वस्त्यायनीत्याह
पुण्यमिति वक्ष्यामि कीर्तनादिभिः पुण्यानि वहंति पापयंतीति तथा सुमंगलानि श्रुतिसुखात्मकानि निधाय ततो जगतः कलिमलापहराणि विहृत्या[?] मुनि
प्रस्थापने हेतुः कालात्मना संहर्तुकामस्य पतौ यदुदेवगेहे वसुदेवगृहे निवसता यदुकुलं संजिहीर्षता इत्यर्थः पिंडारकं ततो नातिदूरं तीर्थविशेषं ॥
॥ ॥ विश्वामित्रोऽसितः कण्वो दुर्वासा भृगुरंगिराः कश्यपो वामदेवोऽत्रिर्वसिष्ठो नारदादयः ॥१२॥ क्रीडतस्तानुपव्रज्य कुमारा यदुनंदनाः उपसंगृह्य
पप्रच्छुरविनीता विनीतवत् ॥१३॥ उपसंगृह्य पादग्रहणं कृत्वा प्रश्नप्रकारमाह[?]ना ॥ ते वेषयित्वा स्त्रीवेषैः सांबं जांबवतीसुतं एषा पृच्छति वो विप्रा ३
अंतर्वत्न्यसितेक्षणा ॥ हे विप्रा एतादृशा नाविप्रा एषा स्त्री अंतर्वत्नी गर्भिणी वः पृच्छति [?] विलज्जती सुष्मान[?] प्रब्रूतामोघदर्शनाः प्रसोष्यंती साक्षात् प्रष्टुं विलज्जती लज्जा
माना अस्मान् सुखेन पृच्छतीति प्रसोष्यंती पुत्रकामा ॥ किंस्वित्संजनयिष्यति ॥ कन्यां वा पुत्रं वा ॥ एवं प्रलब्धास्ते मुनयस्तानूचुः कुपिता नृप जनयिष्यं
ति वो मंदा मुसलं कुलनाशनं ॥१६॥ तत्र प्रलब्धा वंचिताः ॥ ॥ यदि तद्रूपं[?] तदापि सा ज्ञातमस्य वः उन्नेष्यमवः कुलं सर्वं कृते रामजनार्दनौ [?]
मुनयस्तु सर्वज्ञमुपहास्या ते पितृद्वयं नमस्कृत्वा कुमारा जातसाध्वसाः ॥ ज्ञातसाध्वसा उत्पन्नभया [?] ततः श्रुत्वा ते अतिसंत्रस्ता विमुच्य सहसोदरं ।
सांबस्य ददृशुस्तस्मिन् मुसलं खल्वयस्मयं ॥१७॥ तस्मिंस्तु उदरे अयस्मयं लोहमयं तु षट्कं ददृशुः ॥ ॥ किं कृतं मंदभाग्यैर्नः किं वदिष्यंति नो जनाः इति वि

त्र ४ सं ४

प्रसोष्यंती असन्नप्रसवा ४

क्लितागेहान् आदायस्वशालेयस्तु:॥१७॥ मंदभाग्यैरस्मात्तिः किमेतत्कृतं तेन अस्मात्त्वं किंचिद्विक्षिप्तं तीर्णमिति विक्लिताः संतस्स्वशल्ममादाय गेहा
न्ययु॥ ॥तच्चोपनीय सदसि परिम्लानमुखश्रियः। शङ्करावदयांचक्रुः सर्वयादवसन्निधौ॥१८॥ शङ्केऽन्यस्य सेनायतनं तु श्रीकृष्णाय॥ ॥श्रुत्वामो
घोविप्रशापं दृष्ट्वा च मुशलं नृप। विस्मिता भयसंत्रस्ता बभूवुर्द्वारिकौकसः॥२०॥ तच्चूर्णयित्वा मुशलं यदुराजः स आहुकः। समुद्रसलिले प्रास्य
ल्लोहं चास्यावशेषितं॥२१॥ आहुकः वसुदेवस्य वा हि तं उग्रसेन सोपि श्री [illegible] स्येयप्राप्य दत्त्वा पालिसवान् अस्य मुशलस्य चूर्णं। क्षिप्यमाणस्यावशेषि
तीलोहखंडमप्यस्त॥ ॥कश्चिन्मत्स्योऽग्रसील्लोहं चूर्णानि तरलैस्ततः। उह्यमानानि वेलायां लग्नान्यासन्किलैरकाः॥२२॥ तरलैस्तरंगैः॥ ॥मत्स्यो
गृहीतो मत्स्यघ्नैर्जालेनान्यैः सहार्णवे। तस्योदरगतं लोहं स शल्ये लुब्धकोऽकरोत्॥२३॥ अन्यैस्तु मत्स्यैः सह शल्यसैरात्र॥ ॥भगवान्ज्ञातसर्वार्थ ईश्वरो
पि तदन्यथा। कर्तुं नैच्छद्विप्रशापं कालरूप्यन्वमोदत॥२४॥ ज्ञातसर्वार्थ [illegible] यतः ईश्वरोपि सामर्थ्योपि अन्यथा कर्तुं नेच्छत् किंतु अन्वमोदत यतः का
लरूपी॥ ॥७॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां [illegible] स्कंधे प्रथमोध्यायः॥ ॥७॥ ॥श्री आदित्याय नमः॥ ॥द्वितीये नि
मिजायंतसंवादे माह नारदः। धर्मान् भागवतान्वक्तुं वसुदेवाय पृष्टवान्॥ ॥श्रीशुक उवाच॥ ॥गोविंदभुजगुप्तायां द्वारवत्यां कुरूद्वह। अव
सीन्नारदोऽभीक्ष्णं कृष्णोपासनलालसः॥१॥ अभीक्ष्णं प्रस्थापितोपि पुनः पुनरवासीदित्यर्थः। ननु नारदस्य दक्षशापेन मुक्तानामपि इद्दृशमो मुकं
तं को नाम न भजेदित्याह॥ ॥को नु राजन्निंद्रियवान्मुकुंदचरणांबुजं। न भजेत्सर्वतो मृत्युरुपास्यममरोत्तमैः॥२॥ इंद्रियवानिति इंद्रियवत्त्वमात्रमेव।

ग्रापादे कत्र कथमवस्थानं तत्राह गोविंदभुजैर्गुप्तायां न तत्र शापादेः प्रवेश इत्यर्थः॥ यत्र २

द्वि

(5) यथाध्यतृतीमश्लोकस्य भगवतो वर्त्म भूतानां सतां यात्रा कृपणानां स्वस्तये ग्रं

पु० ४ यत्राधिकारविशेषणामित्यर्थः सर्वतस्त्वर्वेष्वपि लोकेष्वमूर्त्तत्पर्यस्य सतः ॥ ॥ तमेकदा तु देवर्षिं वसुदेवो गृहागतं अर्चितं सुखमासीनमभिवा
द्येदमब्रवीत् ॥१॥ वसुदेव उवाच ॥ ॥ भगवन्भवतो यात्रा स्वस्तये सर्वदेहिनां कृपणानां यथा पित्रोरुत्तमश्लोकवर्त्मनां ॥२॥ यथा पित्रोर्यत्रा
आगमनमपत्यानां स्वस्तये भवति तथा भगवद्रूपस्य भवतो यात्रा सर्वदेहिनां स्वस्तये इति देवैरपि महत्तामुपमानमुक्तमित्याह यच्छ्रद्धानेनु लोके त
द्देवाः हितरताः न तस्यापि भवादृशां अधिकाधुस्या [illegible] इति ॥ भूतानां देवचरितं दुःखाय च सुखाय च सुखायैव हि साधूनां त्वादृशा व ५
मच्युतात्मनां ॥३॥ देवानां चरितं आतिरुप्यादिना भूतानां दुःखाय चापि भवति त्वादृशानां त्वत्सदृशानां तत्र कृतः आत्मनि येषां केवलं सुखं कुतो
भजना पिदुःखानुसारेणानुवर्तिनः तथा साधव इत्याह ॥ भजन्ति ये यथा देवान्देवा अपि तथैव तान् छायेव कर्मसचिवाः साधवो दीनवत्सलाः ॥४॥
भजंतीति छायेव यथा पुरुषो यद्भवति यत्करोति तत्तच्छायापि करोति तथा देवाः कर्मसचिवाः कर्मसहायाः ॥ ॥ ब्रह्मंस्तथापि पृच्छामो धर्मान्
भागवतांस्तव । यान्श्रुत्वा श्रद्धया मर्त्यो मुच्यते सर्वतो भयात् ॥५॥ तद्देवानामपि आगमनमात्रेणैव यं कृतार्था तथापि पृच्छामः स्ववेति तव येऽधर्मं ४
स्तोऽभगवाभूतामित्यर्थः मनुष्यत्वोऽपि किमन्यत् त्वत्प्रसादपात्रं नास्ति तत्राह ॥ ॥ अहं किल पुरानंतं प्रजार्थो भुवि मुक्तिदं अपूजयं न मोक्षाय
मोहितो देवमायया ॥६॥ भुवि प्रजार्थं पूजयं सुतलाभप्रयोजनं न तु हरिजित्वाम् किलेति [illegible] ॥ यथा विचित्रव्यस
नाद्भवद्भिर्विश्वतो भयात् मुच्येमह्यंजसैवाद्धा तथा नः शाधि सुव्रत ॥७॥ अथातो यथा [illegible] विचित्राणि व्यसनानि

संसारात्र १

(5A)

यस्मात्संसारात्तथा विश्वतः सर्वतः भयं यस्मिन् तस्मात् । अंजसैव हि दृढं भृशं । अंजसा अनायासेन अद्धा साक्षात् ॥ ॥श्रीशुक उवाच॥ ॥राजन्नेवं
कृतप्रश्नो वसुदेवेन धीमता । प्रीतस्तमाह देवर्षिर्हरेः संस्मारितो गुणैः ॥१०॥ हरेर्गुणैः स्मारित इत्यनेन प्रश्नकर्तुः हरिः स्मृत्वा रितं इत्यर्थः प्रीतिमावि-
करोति सम्यगिति त्रिभिः ॥ ॥नारद उवाच॥ ॥सम्यगेतद्व्यवसितं भवता सात्वतर्षभ । यत्पृच्छसे भागवतान्धर्मांस्त्वं विश्वभावनान् ॥११॥ यत्
छत्रे स पृच्छसि विश्वशोधकान् ॥ ॥श्रुतोनुपठितो ध्यात आदृतो वानुमोदितः । सद्यः पुनाति सद्धर्मो देवविश्वद्रुहोपि हि ॥१२॥ आदृतः आदि
कंप न रटद्दीतः अनुमोदितः परैः क्रियमाणः संस्कृतः सद्धर्मो [illegible] देवद्रुहः वसुदेवत्पृष्टः । यद्वा देवस्य विश्वस्य द्रुहोपि तत् तानपि । किंच
त्वया मम महानुपकारः कृत इत्याह त्वयेति ॥ ॥त्वया परमकल्याणः पुण्यश्रवणकीर्तनः । स्मारितो भगवानद्य देवो नारायणो मम ॥१३॥
पुण्ये श्रवणकीर्तने यस्य ॥ ॥अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनं । आर्षभाणां च संवादं विदेहस्य महात्मनः ॥१४॥ भगवद्धर्मनिर्णयेपि विदे — अत्रापि
शौनक स्य ४ हस्यार्षभाणां च संवादं त्रिभिः कथयति प्रियव्रत इति त्रिभिः ॥ ॥प्रियव्रतो नाम सुतो मनोः स्वायंभुवस्य यः । तस्याग्नीध्रस्ततो नाभिरृ
षभस्तत्सुतः स्मृतः ॥१५॥ तमाहुर्वासुदेवांशं मोक्षधर्मविवक्षया । अवतीर्णं सुतशतं तस्यासीद्ब्रह्मपारगं ॥१६॥ मोक्षधर्मं विवक्षया मोक्षधर्मप्र
वक्तुमिच्छया । अवतीर्णं वासुदेवांशमाहुः । तस्य च वेदपारगं सुतशतमासीत् तच्च ब्रह्मपारगं ॥१६॥ तेषां रूपं तत्सुतानां मध्ये नवयोगेश्वराणां चरि
तवक्तुं ज्येष्ठं भरतं चादौ वर्णयति तेषामिति ॥ ॥तेषां वै भरतो ज्येष्ठो नारायणपरायणः । विख्यातं वर्षमेतद्यन्नाम्ना भारतमद्भुतं ॥१७॥ एतत्

१० अजनाभं नामवर्षं यस्य नाम्ना भारतमित्यद्भुतं विख्यातमासीत्। एतेन तस्य धर्मातिरेको निरूपितः॥ ॥सन्तुक्के मांगात्पक्केमं निर्गतव्र
५ पसाहरी। उपासी। भरतस्तु द्वेलेनेतवेऽसमभ्यासिक्रिसिभा जा इमा पृथ्वीं गृह्य त्रिगतिः ह्यरिमुपासितः सेवमानः सन्॥ ॥तेषां नव नवद्वीपप
तयोऽस्य समन्ततः। कर्मतंत्रप्रणेतार एकाशीतिर्द्विजातयः॥ ॥नवद्वीपपतयः नवखंडपतयः। नवानां अस्य वर्षस्य इलावृतादि भूखंडानां पतयः अस्य पारत
वर्षस्य एकाशीतिर्द्विजातयः कर्ममार्गप्रवर्तकाः ब्राह्मणाश्च नवाभवन्महाभागा मुनयो ह्यर्थशंसिनः। श्रमणा वातरशना आत्मविद्याविशारदाः॥२०॥
अर्थशंसिनः परमार्थनिरूपकाः श्रमणोऽश्रमवंतः आलाभ्यादि कृतश्रमा इत्यर्थः। वातरशनाः दिगंबराः आत्मविद्यायां विशारदाः निष्णाताः
तेषां नामान्याह द्वाभ्यां॥२१॥ कविर्हरिरंतरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः। आविर्होत्रोऽथ द्रुमिलश्चमसः करभाजनः॥२१॥ त एते भगव ५
द्रूपं विश्वं सदसदात्मकं। आत्मनोऽव्यतिरेकेण पश्यंतो व्यचरन्महीं॥२२॥ भगवद्रूपं विश्वं पश्यंतः सदसदात्मकं स्थूलसूक्ष्मरूपं वा न त्वस्वात्मव्य
तिरेकेण पश्यंतः॥ ॥अव्याहतेष्टगतयः सुरसिद्धसाध्यगंधर्वयक्षनरकिंनरनागलोकान्। मुक्ताश्चरंति मुनिचारणभूतनाथविद्याधरद्विजगवां
भुवनानि कामं॥२३॥ अव्याहता अप्रतिहता इष्टा अभिप्रेता गतिर्येषां यत एते मुक्ता अतोऽनासक्ताः॥ ॥त एकदा निमेः सत्रमुपजग्मुर्यदृच्छया। वितायमा
नमृषिभिरजनाभे महात्मनः॥२४॥ महात्मनो निमेः सत्रं वितायमानं वितायमानं अनुष्ठीयमानं अजनाभे भारतवर्षे॥ ॥तान्दृष्ट्वा सूर्यसंकाशा
न्महाभागवतान्नृपः। यजमानोऽग्नयो विप्राः सर्व एवोपतस्थिरे॥२५॥ यजमानो निमिः अग्नयः आहवनीयादयः विप्रा ऋत्विगादयः॥ ॥विदे

(6A)

श्रि१ ॥ ॥ नी१

हृष्टा तु [illegible]सनारायणपरायणान्नृपः प्रीतः संपूज्य पावकेघार्यासनस्थान्यथार्हतः ॥२६॥ अग्निप्रभा ज्ञात्वा तान् रोचमानान्स्वरुचा ब्रह्मपुत्रोपमान्नव
नृपश्रेष्ठ परमप्रीतः प्रश्रयावनतोऽब्रवीत् ॥२७॥ स्वरुचैव रोचमानान् नत्वा प्रश्रयेण दिक्प्रकाशः ब्रह्मपुत्राः उपमा सनत्कुमारादिसदृशान् परमप्रीत्या
भि शिरसानंदातिशयस्य ॥ ॥विदेह उवाच ॥ ॥मन्ये भगवतः साक्षात्पार्षदान्वो मधुद्विषः विष्णोर्भूतानि लोकानां पावनाय चरंति हि ॥२८॥ न
नु भगवत्पार्षदानां कथमत्र पलद्धिस्तत्राह विष्णोरिति विचरंत[illegible]लोकपावनार्थं पर्यटंत इत्यर्थः ॥ मया दुर्लभप्राप्तमहो भाग्यमित्याह ॥
॥ ॥दुर्लभो मानुषो देहो देहिनां क्षणभंगुरः तत्रापि दुर्लभं मन्ये वैकुंठप्रियदर्शनं ॥२९॥ बहुभिः देहप्रवृत्तिषु मानुषो देहो दुर्लभो यः
सा क्षणभंगुरोऽपि मानुषो देहो दुर्लभः परमपुरुषार्थसाधनत्वात् । वैकुंठप्रियो यः भगवतः वैकुंठस्य प्रियाः तेषां दर्शनं ॥ ॥अत आत्यंतिकं क्षेमं पृच्छा बं
२५ मो भवतोऽनघाः संसारेऽस्मिन्क्षणार्धोऽपि सत्संगः शेवधिर्नृणां ॥३०॥ क्षेमं [illegible]ति स्वरूपाः भवतः पृच्छामो नात्यंतिकं क्षेमं पृच्छामः यतः क्षणार्धकालं स
वोऽपि सत्संगः शेवधिः निधिः पूर्णो निखिलाभयः आनंदो भवति तथो[illegible]नंद इत्यर्थः ॥ ॥धर्मान्भागवतान्ब्रूत यदि नः श्रुतये क्षमं । यैः प्रसन्नः
प्रपन्नाय दास्यत्यात्मानमप्यजः ॥३१॥ तद्दर्थं भागवतान्धर्मान् ब्रूत यदि नोऽस्माकं श्रुतये श्रवणाय समर्थो भवति कथं भूतान् येर्धर्मैः प्रपन्ना
य भक्ताय अजो हरिरात्मानमपि दास्यति तान् ॥ ॥नारदउवाच ॥ ॥एवं ते निमिना पृष्टा वसुदेव महत्तमाः प्रतिपूज्याब्रुवन्प्रीत्या ससदस्यर्त्विजं नृ
पं ॥३२॥ ससदस्यः ऋत्विग्भिश्च वर्तमानं तेऽपि भागवद्धर्मश्रवणपरा बभूवुरित्यर्थः ॥ भागवद्धर्मानुक्त्वा माया तत्तरणं निबोधात्मकं भावतारेहाप्रकाश

सह

भा० टी० ११

(१)

नु५

निमीश्वरः॥

ए० ऋषि प्राप्य युगक्रमान्नाज्ञात्तुक्रमेणाह तथा नृभवप्रश्नानैवएकैकस्योत्तरं प्रोचुः पृथक् विसृष्टा मुनीश्वराः अथमेमात्यंतिकंक्षेमं कथयति मन्येइति॥ ॥
६ कविरुवाच॥ ॥मन्येकुतश्चिद्भयमच्युतस्यपादांबुजोपासनमत्रनित्यं। उद्विग्नबुद्धेरसदात्मभावाद्विश्वात्मनायत्रनिवर्ततेभीः॥३३॥ मन्ये अकु
तश्चिद्भयंयस्मात्तत्तदकुतश्चिद्भयं। ततः अत्र संसारे असदात्मभावात् असति देहादावात्मभावनातः नित्यं सर्वदा उद्विग्नबुद्धेः। विश्वात्मना सर्व
थानिःशेषं यत्र पादांबुजोपासने भीर्निवर्तते। भागवतधर्मं तद्रूपमाह॥ ॥ये वै भगवता प्रोक्ता उपाया ह्यात्मलब्धये। अंजः पुंसामविदुषां विद्धि
भागवतान्हितान्॥३४॥ मन्वादिमुखेन वर्णाश्रमादिधर्मा [illegible] स्वमुखेनैव भगवता अविदुषामपि पुंसां अंजः सुखेनैवात्मलब्धये उ ६
पायाः प्रोक्तास्तान् भागवतधर्मान् विद्धि अंजः पदेनोक्तं सुखकरत्वं विवृणोति यानिति॥ ॥यानास्थाय नरो राजन्न प्रमाद्येत कर्हिचित्। धावन्निमी
ल्यवा नेत्रे न स्खलेन्न पतेदिह॥३५॥ यानाश्रास्थाय [illegible] दिषु न प्रमाद्येत विघ्नैर्न विहन्येत किंच। निमील्य नेत्रे अज्ञात्वापि इह
एषु भागवतधर्मेषु न स्खलेत् निमीलने [illegible] ज्ञानं। यथा [illegible] श्रुति विप्राणां परिकीर्तितं। एकेन विकलः काणो ह्यन्यस्त्वंधः प्रकी
र्तितः इति। अज्ञात्वा चेत्यर्थः। तथा पदन्यासस्यानैतिक्रम्य पर्व। धावनं परतः पदन्यासेन गतिर्धावनं। तद्वदत्रापि किंचित् किंचिदतिक्रम्यातिक्रम्यापि
शीघ्रमनुष्ठानं धावनं। तथानुतिष्ठन्नपि न स्खलेत् न प्रत्यवाईयात् तथा न पतेत् फलात् भ्रश्येत्। ब्राह्मणादीनां स्वस्वक्षात्रधर्मान् कांश्चित् कर्तव्याणि
भागवतान् श्रवणकीर्तनादिलक्षणान् कुर्वाणः कंचिच्छत्फलं प्राप्नुयादितिभावं के ते भागवता धर्माः। ईश्वरार्पितानिर्वर्तककर्माण्येवेत्याह॥ ॥कायेन

वावामनसेंद्रियैर्वा बुध्यात्मना वानुसृतस्वभावात् करोति यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयेत्तत् ॥३६॥ कायेनेति । आत्मना चित्तेनाहंका
रेण वा अनुसृतो यः स्वभावः तस्मात् । अयमर्थः न केवलं विधितः कृतमेवेति नियमः स्वभावानुसारि लौकिकमपीति । तथा च भगवद्गीतासु यत्करोषि
यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् । यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणमिति ॥ यद्वा न तु कायादीनामेव कर्माणि तत्तदित्यपेक्ष्याह । अध्यासेना
नुसृतोऽहंतत्वतोऽध्यासो भावस्य अध्यासः यथा शुक्तिरजतं तो ब्राह्मणोऽस्मीत्यादि तद्यत्करोति स्यर्थः तत्सकलं परस्मै परमेश्वराय नारायणायेति
समर्पयेत् । तथा सति सकलमपि कर्म निष्फलं न भवतीति । ननु कर्मवत्परमेश्वरभजनेन ज्ञानकाम्ति तत्य भयस्य ज्ञानेनैका निवर्त्यत्वादि
त्याशंक्याह । भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यादीशादपेतस्य विपर्ययोऽस्मृतिः । तन्माययातो बुध आभजेत्तं भक्त्यैकयेशं गुरुदेवतात्मा ॥३७॥ भयत इत्यंय
मायया भवेत् । अतो बुधो बुद्धिमान् तमेवाभजेत । ननु भयं देहाद्यभिनिवेशाद्भवति स च देहाद्यहंकारस्तु स्वरूपास्मरणात् । किमत्र तस्य
मायया करोति । अत आह ईशात् अपेतस्येति ईशविमुखस्य तन्मायया स्मृतिः स्वरूपास्फूर्तिस्ततो विपर्ययो देहोऽहमस्मीति ततो द्वितीयाभिनिवेशान्न भ
यं भवति एवं हि प्रसिद्धं लौकिकीष्वपि मायापाशु । उक्तं च भगवता दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥ मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरंति ते इति
तस्मात्स्मात् एकया अव्यभिचारिण्या भक्त्या भजेत किं च गुरुदेवतात्मा गुरुरेव देवता ईश्वरः आत्मा प्रेष्ठश्च यस्य तथाभूतः सन् ॥ ननु
विषयविक्षिप्तचित्तस्य कथमव्यभिचारिणी भक्तिः संभवति अत आह रामनयं तत्र न तावद्विषयो नाम वास्तवोस्ति किंतु मनोविलासमात्रं अतो मनो नि

(४)

१० यमेनमतजुनादन्नयंस्यादितिभावः॥ अविद्यमानोप्यवभातिहिद्वयोध्यातुर्धियास्वप्नमनोरथौयथा॥ तत्कर्मसंकल्पविकल्पकंमनो
बुधोनिरुंध्यादभयंततःस्यात्॥३८॥ द्वयःदेहेंद्रियप्रपंचःध्यातुःपुंसःधियास्वप्नमनोरथश्चयथेत्यर्थः। तत्तस्मात्क
र्माणिसंकल्पयतिविकल्पयतीवयन्मनस्तन्निरुंध्यात् नियच्छेत् ततश्चकथंभवतोपजनात्भयंस्यादित्यर्थः॥ एतदप्येताशक्यमितिआशंक्यसुगमंमा
र्गमाह॥ शृण्वन्सुभद्राणिरथांगपाणेर्जन्मानिकर्माणिचयानिलोके॥ गीतानिनामानितदर्थकानिगायन्विलज्जोविचरेदसंगः॥३९॥ तदर्थकानि
तानिजन्मानिकर्माणिचकर्थ्यायेनतानितानिएतान्यपिसंकल्पेनज्ञातुंनशक्यानीत्याशंक्याह॥ यानिलोकेगीतानितानिप्रसिद्धानितानिशृण्वन्गायंश्चविच श्री
रेत्संगानिस्पृहः॥ एवंव्रतःसंकल्पप्राप्तप्रेमलक्षणभक्तियोगःस्वभावतस्तेषांगतिमाह एवमिति॥ ॥एवंव्रतःस्वप्रियनामकीर्त्याजाता ७ कीथ
नुरागोद्रुतचित्तउच्चैः॥ हसत्यथोरोदितिरौतिगायत्युन्मादवन्नृत्यतिलोकबाह्यः॥४०॥ एवंव्रतंयस्यसःस्वप्रियस्यहरेःनामकीर्त्याजातोनु
रागोप्रेमयस्यसः अतएवद्रुतचित्तःशिथिलहृदयःकदाचित्तत्कर्मराजिताभावतस्त्वाकलप्याकःहसति एवंतंकालमुपेक्षितोस्मीतिरोदिति
क्रोशतिकथंस्वयाद्गतिः अज्ञापातिदेहरेभगवत्तुदद्गृणाति अतिहर्षेणगायतिजितोजितमितिनृत्यति किंदासेतिकथंतपरान्प्रकाशयिष्यसुनो उन्मादवत ७
स्वहृद्गृहीतवत्लोकबाह्यःविवशः॥ किंच॥ ॥ खंवायुमग्निंसलिलंमहींचज्योतींषिसत्वानिदिशोद्रुमादीन्॥ सरित्समुद्रांश्चहरेःशरीरंयत्किंचभूतंप्रण
मेदनन्यः॥४१॥ सत्वानिभूतानिआकाशादिअनन्यःसर्वात्मत्वेनयत्किंचित्भूतमात्रंहरेःशरीरमितिमत्वाप्रणमेत्संभावनायालिंगं॥ नन्वियमारू

हृयोगीनामपिबहुजन्मभिः दुर्लभा मे मतिः। कथं नाम कीर्तनमात्रेण एकस्मिन्नेव जन्मनि भवेदित्याशंक्य सदृष्टांतमाह भक्तिरिति॥ ॥भक्तिः परेशानु
भवो विरक्तिरन्यत्र चैष त्रिक एककालः। प्रपद्यमानस्य यथाश्नतः स्युस्तुष्टिः पुष्टिः क्षुदपायोनुघासं॥४२॥ प्रपद्यमानस्य हरिं भजतः सुखः भक्तिः प्रेम
लक्षणा। परेशानुभवः प्रेमास्पदभगवद्रूपस्फूर्तिः तया निर्वृतस्य ततोन्यत्र गृहादिषु विरक्तिः इत्येष त्रिकः एककालः भजनसमकाल एव स्या र
॥ त्। यथाश्नतो भुंजानस्य तुष्टिः सुखं पुष्टिरुदरभरणं क्षुन्निवृत्तिश्च प्रतिग्रासं स्युः। तपलक्षणमेतत् प्रतीतिस्तु क्रमापि यथा सुखसंज्ञेह एवमेके
कस्मिन् श्रवणादिभजने कियंतमिति कियत् प्रेमादित्रिकं जायमानम् अनुवृत्त्या निरंतरं भजतः परमप्रेमादि जायते वङ्घासेनाज्ञिन इव परमतु ग्रा५
ष्टाप्ति। ततश्च भगवत्प्रसादेन कृतार्थो भवतीत्याह इतीति॥ ॥इत्यच्युतांघ्रिं भजतोनुवृत्त्या भक्तिर्विरक्तिर्भगवत्प्रबोधः भवंति वै भागवतस्य राज
स्ततः परां शांतिमुपैति साक्षात्॥४३॥ स्वस्य संदेहो विलक्षी वचसि ले विनिर्वर्तो भवस्यथा सजो पुनाति ये लोकत्रयमंघ्रिरेणु भूमान प्रष्टुं
भागवत्धर्मान्नृजो॥४४॥ भागवतस्य भवंति फल के तस्य लक्षणादि ॥निमिरुवाच॥ ॥अथ भागवतं ब्रूत यद्धर्मो यादृशो नृणां। यथाचरति
यद्ब्रूते यैर्लिंगैर्भगवत्प्रियः॥४५॥ यद्धर्मः कस्मिन्धर्मे परिनिष्ठितः यादृशः स्वभावतः यथाचरति वक्ति तदुभये येश्चालिंगैर्भगवत्प्रियो भवति
~~सिद्धाधि भवति~~ यद्वा इति पूर्वस्माभराज्ञत्रयेता॥ ॥हविरुवाच॥ ॥सर्वभूतेषु यः पश्येद्भगवद्भावमात्मनः। भूतानि भगवत्यात्मन्येष भागवतोत्त
मः॥४६॥ आत्मनश्च स्वस्य सर्वभूतेषु ब्रह्मतादात्म्यसमन्वयं यः पश्येत् तथा ब्रह्मस्वरूपे आत्मन्यधिष्ठाने भूतानि च यः पश्येत्। यद्वा आत्मनः

Mandal, Dhule and

(९)

पु०
ए

स्वात्माद्दिपरमात्मा हरिरिति हि श्लोके आत्मनो हृदस्सर्वभूतेषु मसीकादिषु नियंतृत्वेन वर्त्तमानस्य तु । वद्भावं निरतिशयैश्वर्यमेव यः पश्येत । न तु स्वत
रतम्यं तथात्मनि आत्मनि हारावेव भूतानि पश्येत् । कथंभूते भगवति । अप्रच्युतैश्वर्यादिरूपान पुनर्जडमलिनभूता अयत्वेन जगत्यादिशशक्त्या ऐश्वर्यादि
प्रकृतिं पश्येत । सर्वत्र परिपूर्णे भागवतत्वं पस्य भूतो भगवतोत्तम इत्यर्थः ॥ ॥ ईश्वरे तदधीनेषु बालिशेषु द्विषत्सु च । प्रेममैत्रीकृपोपेक्षा यः करोति स
मध्यमः ॥४६॥ प्रेम मैत्री कृपा च उपेक्षा वता ईश्वरादिषु यः करोति स मध्यमः भागवतः एवंभूतस्य भेदस्य दर्शनात ॥ ॥ अर्चायामेव हरये पूजां यः श्रद्ध
यहते । न तद्भक्तेषु चान्येषु स भक्तः प्राकृतः स्मृतः ॥४७॥ अर्चायां प्रतिमायां पूजां [illegible] मिश्रितां करोति न तद्भक्तेषु अन्येषु तु पूजां न करोति । स प्राकृतः प्रस्तुत भ प
क्ततः अनेन वपास्य तन्निःशनैरुत्तमो भविष्यतीत्यर्थः । पुनरष्ट [illegible] सत्वादुत्तमभागवतस्य लक्षणमाह ॥ ॥ गृहीत्वापींद्रियैरर्थान्यो न द्वे
ष्टि न हृष्यति । विष्णोर्मायामिदं पश्यन्स वै भागवतोत्तमः ॥४८॥ श्रीवासुदेव [illegible] किं नश्यन्ति तिमात तदिंद्रियैरर्थान गृहीत्वापि विशद्धार्थः । इदं वि
-मा श्वं किंवा ॥ ॥ देहेंद्रियप्राणमनोधियां यो जन्माप्ययक्षुद्भयतर्षकृच्छ्रैः । संसारधर्मैरविमुह्यमानः स्मृत्या हरेर्भागवतप्रधानः ॥४९॥ देहादीनां संसारध
र्मैर्जन्माप्ययादिभिर्यदिरः स्मृत्या अविमुह्यमानः स भागवतप्रधानः । तत्र देहस्य जन्माप्ययौ प्राणस्य क्षुत् । मनसो भयं । बुद्धेः तर्षः कृच्छ्राः इंद्रियाणां कर्म
श्रमस्तैः ॥ ॥ न कामकर्मबीजानां यस्य चेतसि संभवः । वासुदेवैकनिलयः स वै भागवतोत्तमः ॥५०॥ कामाश्च कर्माणि च बीजानि च वासनाः तेषां वासुदेव
एकनिलय आश्रयो यस्य सः । एतानि गृहीत्वापि इत्यादिश्लोकत्रयेण द्वेषहर्षमोहकामादिभिर्द्विलश्चरती तियथावरति तस्यान्तरमुक्तं । पैलिंगितं भाव

३२

प्रियइत्यस्यान्तरमाह॥ ॥नयस्यजन्मकर्मभ्यांनवर्णाश्रमजातिभिः सज्जते स्मिन्नहंभावो देहे वै सहरेःप्रियः॥५२॥ जन्मकुलेकर्मतपआ
दिजात्यश्चअनुलोमप्रतिलोमजाः मूर्द्धावसिक्तोत्यैः आदिभिर्नृदेहे अहंकारहृदि तैःकुलकर्मादिलिंगैर्हरेःप्रियो भवतीत्यर्थः। ब्राह्मणात्क्षत्रियायाजा
तो मूर्द्धावसिक्त आह्वाणाद्वैश्यायांपरिवृदः ब्राह्मणात्शूद्रायांअंबष्ठः ब्राह्मण्यांवा क्षत्रियात्सूतो वैश्यांवैदेहकःस्मृतः। शूद्रात्जातश्चांडालःसर्वधर्म
वहिष्कृतः॥ ॥नयस्यस्वःपर इतिवित्तेष्वात्मनिवासितदासर्वभूतसमःशांतःसवैभागवतोत्तमः॥५३॥ किंचस्वीयपरकीयमितित्र्य
स्यनिष्ठः पर इति किंवा॥ ॥त्रिभुवनविभवहेतवेप्यकुंठस्मृतिरजितात्मसुरादिभिर्विमृग्यात्पादान्नचलति भगवत्पदारविंदाल्लवनिमिषा
र्द्धमपियःसवैष्णवाग्र्यः॥५४॥ त्रिभुवनविभवहेतवे त्रैलोक्यराज्यायापि ... भगवत्पदात् भजमानत्योनचलति सवैष्णवाग्र्यः
नचलत्याहमात्रमपि ... परमकृपालुत्वाद्वा ... अकुंठस्मृतिः भगवत्पदतोन्यत्सारंनास्तीति सर्वरूपोकुंठाअनप
गतास्मृतिर्यस्यसः भगवत्पदारविंदादन्यसारंनास्तीतिकृतनिश्चय इत्यर्थः अत आह। अजितेतदरावव ... तथाभूतेसुरादिभिरपि
दुर्लभात्तत्किंतु केवलंविमृग्यपादात् तदपेक्षया सर्वस्यतुच्छत्वेसत्यनिवर्तीत्यर्थः अपिच विजयाभिसंधिनास्वलोककामनाभिसंतापस
तिभवतत्र भगवत्सेवाभिर्हृतानसंभवतीत्याह॥ ॥भगवतउरुविक्रमांघ्रिशाखानखमणिचंद्रिकयानिरस्ततापे हृदिकथमुपसीदतां
पुनःसप्रभवति चंद्रइवोदितेर्कतापः॥५५॥ उरुविक्रमभावतोंघ्रिशाखयोः शाखाअंगुलयः तासांनखानिवतानि मणयः तेषांचंद्रिकाया

(१०)

१९ तत्त्वादीन्निःस्रयानिःस्त्रत्कामादितोपायस्मिन्नातास्मिन्नुउपसीदतां नरस्त्रत्तांह्रदिकथंतुनःस्मतापंप्रभवति वंइउदितेसतिश्रर्केस्यतापस्तुवि
नयस्यच्चयरइत्यादिनाश्लोकत्रयेणाय्याहशाङ्गल्यस्यान्नरमुक्तंवेदितुव्यं यतस्त्रुतइत्यस्यवहरिनामात्मी तिज्ञातव्यं। उक्तसमस्तलक्षण
भागमाह॥ ॥विसृजति ह्रदयंनयस्यसात्क्षात्दहरिर्विवशाभिहितोप्यघौघनाशः। प्रणयरशनयाधृतांघ्रिपद्मःसभवतिभागवतप्र
धानउक्तः॥५॥ हरिर्विवृद्ध्यं सात्क्षाद्यस्य ह्रदयंनविसृजतिमहं वतिस्र्वशोनाप्यातिदितमात्रोपिअघौघं नाशयति यस्त्वत्तत्किंनविसृज
तिप्रणयरशनया हृतंह्रदयेनवद्धंश्रीघ्रिपद्मंयस्यसःभागवतप्रधानउक्तोभवति॥ ॥छ॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादश
स्कंधेद्वितीयोध्यायः॥ ॥तृतीयेहत्तरंदत्तमायेमेमुनिभिःप्रथकमायायास्तरणंअसत्कर्मप्रसवननुष्टये॥१॥ विस्त्रोमायामिदंपश्यन्तृत्त्त ९
केश्रतःमायांपष्टकतिपरस्यमि॥ ॥राजाउवाच॥ ॥परस्यविष्णोरीशस्यमायिनामपिमोहिनीं। मायांवेदितुमिच्छामोभगवंतोब्रुवंतुनः॥१॥
हेभगवंतःभनृक्कालक्षणाभागवताभूत्वाहृतार्थस्यापिकिंयद्भिःप्रश्नः। तत्राह। नानुतृप्यतेजुषन्निति॥ ॥नानुतृप्येजुषन्युष्मद्वचोहरिकथामृ
तं। संसारतापनिस्तप्तोमर्त्यस्तत्तापभेषजं॥२॥ संसारतापनिस्तप्तोहंनितरांतप्तोहंततत्तापभेषजंहरिकथामृतरूपंयुष्मद्वचोजुषमाणोनानु
तृप्यामि मायायाःस्वरूपतोनिरूपणासंभवात्सर्गादितत्कार्यदर्शयितुमशक्यत्वात्सृष्ट्यादिकार्यद्वारेणनिरूपयितु
ह॰ मार्यान्तिरिति॥ ॥श्रीअंतरिक्षउवाच॥ ॥एभिर्भूतानिभूतात्मामहाभूतैर्महाभुजः। ससर्जोच्चावचान्याद्यःस्वमात्रात्मप्रसिद्धये॥३॥ आद्यः

Sanshodhan Mandal, Pune ... Yashwantrao Chavan Pratishthan

पुरुषः स्वयाराज्ञया भूत्वा नाम लोकानामतः एभिः सृष्टैर्भिन्नैर्दस्वैतेः उच्चावचानि भूतानि निससर्ज । एवमाया भगवत इति ॥ वरमश्लोकपादस्य प्र
तिष्ठाकेनतुवंशः ॥ किमर्थं परमेश्वरमात्रात्मप्रसिद्धये सर्वं तत्प्रमितायः उपाख्येसस्व मातातस्यात्मनोजो यस्य पक्षजाये सिद्धये यद्वा
स्वाभिभूतानांजीवानामात्राप्रसिद्धये । विचश्य तनापार्थं सिद्धये मोक्षाय चेत्यर्थः । तदुक्तं वेदस्कंधे तो ॥ बुद्धीन्द्रियमनःप्राणाञ्जनानामसृजत्प्रभुः
मात्रार्थं च भवार्थं च आत्मनेकल्पनाय च ॥ ॥ एवं सृष्टानि भूतानि प्रविष्टः पंचधातुभिः । एकधा दशधात्मानं विभजन् जुषते गुणान् ॥ ४ ॥ एवं भ
वा पकारार्थं पंचभूत आदि महाभूतैः सृष्टानि भूतानि ... कथं ... आत्मानं विभजन् जुषते ... श्रोतव्यामिरूपणाप्र
वृत्तः एकधा मनसा दशधा बाह्येंद्रियरूपेण तत्रात्मानं विभजन् गुणान् ... यान् जुषते सेवते । यद्वा तमात्मानं प्रति गुणान् जुषते प्रत्येक इत्य
र्थः ॥ गुणैर्गुणान्स भुंजान आत्मप्रद्योतितैः प्रभुः । मन्यमान इदं सृष्टमात्मानमिह सज्जते ॥ ५ ॥ सज्जेः ... श्रोतव्यामिवाणाप्रद्योति
तो गुणान् इंद्रियैर्गुणान्विषयान्भुंजानः इदं सृष्टं शरीरं आत्मानं मन्यमानः इह शरीरादौ सज्जते । अत एव संसरति । तानि तु भुंजानः
कथं सज्जते भुंजानो नो गुणान् आत्मा कथं भुंक्ते इति चेत् तत्राह । कर्माणीति ॥ ॥ कर्माणि कर्मभिः कुर्वन् सनिमित्तानि देहभृत् । तत्तत्कर्मफलं गृह्णन् भ्र
मतीह सुखेतरं ॥ ६ ॥ कर्मभिः कर्मेंद्रियैः श्रवणरूपाणि पादाद्यायस्थः सनिमित्तानि सवासनानि कर्माणि कुर्वन् तत्तत्कर्मफलं गृह्णन् भ्र
मं देहभृत् भ्रमति इह संसारे न तु मुच्यते । कथं सुखेतरं सुखदुःखात्मकं कर्मफलं गृह्णन् । कियंतं कालं भ्रमति तदाह । इत्थमिति ॥ ॥ इत्थं कर्मग

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)

दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८

Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com